

RUDOLF STEINER OVER LEREN SCHRIJVEN EN LEREN LEZEN

Iedere expressie van het jonge kind is kunstzinnig. Lang voor het schoolse leren start, drukt het kind zich uit via dans, zang, tekenen, schilderen, boetseren, knutselen, rollenspel. Het is aan de school om deze kunstzinnige uitingen te ondersteunen, verder te ontwikkelen en niet verloren te laten gaan. Is het niet dramatisch dat leerkrachten de kunstzinnige gaven van hun leerlingen verwaarlozen en zelfs onderdrukken zodra de kinderen naar de lagere school gaan? Een kunstenaar/tekenleraar drukte het zo uit: 'Kinderen kunnen niet meer tekenen zodra ze in het eerste leerjaar zitten.' Een directeur van een lagere school zei tegen me: 'Muziek op school? De vogeltjes zingen al, en dat is meer dan genoeg!' In zijn school was het altijd akelig stil.

Het kunstzinnige van elk kind moet de basis zijn voor al het leren en van alle onderwijsvernieuwers uit de 19e, 20e en 21e eeuw is Rudolf Steiner tot nu toe de enige die het belang van het kunstzinnige in de opvoeding heeft begrepen en benadrukt. Daarom, en omdat ik het in grote mate met zijn pedagogische visie eens kan zijn, laat ik hem hier uitgebreid aan het woord.

KUNSTZINNIG LEREN

R.St.: 'We moeten op kunstzinnige wijze de conventie leren met het lezen en schrijven; **we moeten het gehele onderwijs vervullen met een kunstzinnig element**. Daarom zullen we van meet af aan grote waarde hechten aan de ontwikkeling van het kunstzinnige in het kind. Het kunstzinnige werkt namelijk bijzonder in op de wil van de mens.' *Opvoedkunst, methodisch-didactisch, 1e voordracht; Stuttgart 1919.*

R.St.: 'Daarom heb ik u gezegd dat in goed onderwijs het **lezen en schrijven alleen via de kunst** mag geleerd worden.' *Algemene Menskunde als basis voor de pedagogie; 11e voordracht; Stuttgart 1919.*

R.St.: 'Een kind moet op een bepaalde manier verbonden zijn met wat het doet. Datgene wat nu in de plaats komt van de nabootsingsdrang, kan alleen maar de **schoonheidszin** zijn.' *Menskunde en opvoeding, 8e voordracht; Stuttgart 1921.*

R.St.: ‘Allereerst komt het erop aan op te merken dat, zoals ik verder nog zal uitwerken in de voordrachten, het onderwijs voor onze kinderen ook in het schrijven en lezen **uit het kunstzinnige** tevoorschijn gehaald moet worden.’ *Opvoeding en moderne cultuur. Bij de tentoonstelling van werk van de leerlingen; Ilkley 1923*

R.St.: ‘We doen het kind alleen goed wanneer we het niet alleen via het hoofd het conventionele van het lezen en schrijven bijbrengen, maar het ook **via borst en ledematen leren lezen en schrijven.**’ *Algemene Menskunde als basis voor de pedagogie; 11e voordracht; Stuttgart 1919.*

Borst = gevoelswereld; ledematen = doen.

R.St.: ‘Daarom moeten we, als we schrijven leren, **beginnen met het kunstzinnig tekenen van de vormen...**’ *Opvoedkunst, methodisch-didactisch, 1e voordracht; Stuttgart 1919.*

Het verbonden schrift ontstaat uit het vormtekenen.

R.St.: ‘Zo zijn wij op de Waldorfschool in de gelegenheid het **schrijven aan te leren vanuit het kunstzinnige. Het leren lezen gaat daarna als vanzelf.** Het komt wat later dan gewoonlijk, maar het gaat als vanzelf.’ *Geestelijke grondslagen voor de opvoedkunst, 5e voordracht, Oxford 1922.*

Dit is het meest waardevolle advies van Steiner: ga uit van het kunstzinnige bij het leren schrijven en lezen (en bij al het andere leren). Alles in de lagere school moet doordrenkt zijn van schoonheid. Kunstzinnigheid en schoonheid zijn de basisprincipes van goed onderwijs, vooral in de lagere school.

EERST SCHRIJVEN DAN LEZEN

R.St.: ‘Het is belangrijk dat u **eerst schrijft en dan leest.**’ *Opvoedkunst, methodisch-didactisch, 10e voordracht; Stuttgart 1919.*

R.St.: ‘Het is uiterst belangrijk het **schrijven af te leiden uit het tekenen** en **eerst te leren schrijven en dan pas te leren lezen.**’ *Opvoedkunst, methodisch-didactisch, 10e voordracht; Stuttgart 1919.*

R.St.: ‘**De vormen van de letters** die zijn ontstaan, de verbinding van de lettervormen onderling, dat alles berust op **conventie**.’ *Opvoedkunst, methodisch-didactisch, 1e voordracht; Stuttgart 1919.*

R.St.: ‘Zo zullen we uit het tekenen **eerst de geschreven vormen van de letters** ontwikkelen, **dan de gedrukte**. We zullen het lezen daaraan vastknopen.’ *Opvoedkunst, methodisch-didactisch, 1e voordracht; Stuttgart 1919.*

R.St.: ‘Het is een absolute voorwaarde dat er vóór het schrijven eerst getekend wordt, zodat het schrijven ontwikkeld wordt uit het tekenen. Een andere voorwaarde is dat het **lezen van drukletters afgeleid wordt uit het lezen van geschreven letters**. We zullen dus proberen de overgang te vinden van het tekenen naar het schrijven, van het schrijven naar het lezen van het geschrevene en van daaruit naar het lezen van gedrukte tekst.’ *Opvoedkunst, methodisch-didactisch, 5e voordracht; Stuttgart 1919.*

R.St.: ‘Ik heb al gezegd dat **het schrijven bij een organisch-natuurlijk onderwijs vooraf zou moeten gaan aan het leren lezen**, omdat het schrijven meer op de gehele mens een beroep doet dan het lezen.’ *Opvoeding en moderne cultuur; 9e voordracht, Ilkley 1923.*

R.St.: ‘Het kind begint ook met te spartelen, met uitingen van de wil, niet met die te beschouwen. Het beschouwen komt pas later. Evenzo is het noodzakelijk **niet van het lezen uit te gaan, maar van het schrijven**.’ *Geestelijke grondslagen voor de opvoedkunst, 5e voordracht, Oxford 1922.*

R.St.: ‘Ik ga er daarbij van uit dat u de kinderen vertrouwd hebt gemaakt met het tekenen en dat ze de voor het schrijven noodzakelijke **ronde en rechte vormen enigszins beheersen**. Dan zouden we van daaruit weer proberen de overgang te vinden tot de basis van schrijf- en leesonderwijs.’ *Opvoedkunst, methodisch-didactisch, 5e voordracht; Stuttgart 1919.*

Wat Steiner hier zegt over het vertrouwd maken met het tekenen en het beheersen van ronde en rechte vormen kun je

alleen begrijpen als je je realiseert dat de meeste kinderen destijds (1919) niet naar de kleuterschool gingen en voor het tekenen bijvoorbeeld afhankelijk waren van wat er thuis aangeboden werd, wat waarschijnlijk in het arbeidersmilieu dat Steiner voor ogen had bij de oprichting van de Waldorfschool weinig of niets was. Voor 21e-eeuwse kinderen in West-Europa geldt dit niet meer, omdat meer dan 90% van de kinderen naar de kleuterschool gaat. Je hoeft ze dus niet meer vertrouwd te maken met tekenen en met ronde en rechte vormen.

R.St.: ‘Schrijven echter, op een zodanige wijze dat het als iets vanzelfsprekends tevoorschijn komt vanuit het menselijk wezen. Daarom **beginnen wij met het schrijfonderricht**, niet met het leesonderricht, en proberen langzamerhand hetgeen het kind in de nabootsing zelf gaat ontwikkelen door middel van zijn wil, door middel van zijn handen, tot schrijven te laten worden.’ *Geestelijke grondslagen voor de opvoedkunst, 5e voordracht, Oxford 1922.*

R.St.: ‘Zo kunnen we altijd aansluiten bij de mens en zijn relatie tot de wereld om hem heen, door **organisch te leren schrijven en - door het geschrevene te lezen - ook te leren lezen.**’ *Opvoedkunst, methodisch-didactisch, 5e voordracht; Stuttgart 1919.*

R.St.: ‘**Het lezen** leeft helemaal in begrip; daarom **moet je** dat **als tweede, niet als eerste ontwikkelen.**’ *Opvoeding en moderne cultuur; 9e voordracht, Ilkley 1923.*

Eerst schrijven en dan lezen wat er geschreven staat, is een excellent uitgangspunt, maar is onmogelijk te verwezenlijken, tenzij je het tekenen van de grote drukletters (kapitalen) ook als schrijven beschouwt. Maar als het kind nog niet kan lezen, is dit geen schrijven, maar tekenen. Bovendien is leren lezen aan de hand van kapitalen niet wenselijk. Niemand schrijft boeken uitsluitend in kapitalen. Dat Grieken en Romeinen dit wél deden, hoef je in deze tijd niet na te doen.

Op basis van Steiners advies kun je deze volgorde aanhouden:

1. Schilderen en tekenen (sprookjesbeeld, natuurbeeld, beweging of activiteit).

2. Kapitalen (grote drukletter) tekenen.
3. Teksten (getekend in kapitalen) analyseren.
4. Zinnen en woorden (in kapitalen) lezen.
5. Gedrukte teksten (kapitalen + onderkast) lezen.
6. Verbonden schrift leren schrijven.

Er is één groot nadeel aan deze werkwijze: boekjes of boeken met tekst in kapitalen bestaan niet. Hier en daar heeft een leerkracht zelf verhalen geschreven en in kapitalen gedrukt, maar deze zijn moeilijk leesbaar en kun je best vermijden.

Je kunt uit Steiners advies ook het volgende afleiden:

1. Teken en (vormtekeningen op basis van rechte en gebogen lijnen) + tekenen (beelden + kapitalen); de twee vormen van tekenen gebeuren simultaan.
2. Schrijven (verbonden schrift dat organisch ontstaan is uit het vormtekenen).
3. Eigen teksten (eerst geschreven in verbonden schrift, daarna geprint in drukletters) lezen.
4. Andere gedrukte teksten lezen.

KLINKERS EN GEBAAAR

R.St.: 'Bij de vocalen zul je naar het **gebaar** moeten gaan, want de vocalen zijn afkomstig uit de openbaring van het menselijk innerlijk. In de grond van de zaak is de A bijvoorbeeld altijd een soort verwondering en verbaasd zijn.' *Opvoeding en moderne cultuur; 9e voordracht, Ilkley 1923.*

R.St.: 'Daar zal de euritmie je dan in 't bijzonder behulpzaam zijn. Want in de euritmie zijn juist de met het gevoel erbij passende gebaren gegeven. En je zult de I, de A enzovoort helemaal uit de erbij passende euritmiegebaren kunnen ontwikkelen. **Vocalen moeten vanuit de gebaren die uit de menselijke levendigheid de gevoelens begeleiden, ontwikkeld worden.**' *Opvoeding en moderne cultuur; 9e voordracht, Ilkley 1923.*

De klinkers uit het gebaar afleiden is zeer goed. Deze gebaren hoeven niet per se euritmische gebaren te zijn. Toch kies ik

hoofdzakelijk voor de euritmische gebaren omdat ze perfect aansluiten bij de vorm van de letters. Of je in het euritmische gebaar nog andere kwaliteiten ziet, is niet belangrijk.

Het euritmische gebaar van A is gewoon de vorm van de kapitaal A.

Het euritmische gebaar van E is gewoon de kruising in de vorm van de handgeschreven e. (Zie blz. 53).

Het euritmische gebaar van I is gewoon de vorm van de kapitaal I.

Het euritmische gebaar van O is gewoon de vorm van kapitaal en onderkast O.

Het euritmische gebaar van U is gewoon de vorm van de kapitaal U, al geldt dit alleen voor de talen waarin de U als OE wordt uitgesproken. In het Nederlands gebruik je dit gebaar en deze lettervorm dan maar voor de klank U (zoals in vuur) en voeg je later de lettercombinatie OE toe zonder het gebaar.

Het schilderen van de klinkers kan al gebeuren in de laatste kleuterklas door de schoolrijpe kleuters en zéker door de kleuters die een zogenaamd ‘koningsjaar’ (extra kleuterjaar) volgen. Dit schilderen is géén voorbereiding op de eerste klas, maar een gerichte opdracht die hen uit de ‘verveling’ haalt. Verveling, die in tegenspraak met wat sommige kleuterleerkrachten beweren, niet zinvol is in de kleutertijd. Een aantal dynamische tekeningen (friezen of bandversieringen) uit [Bas Kunstler schrijft](#) kunnen best al in de kleuterschool aangeboden worden.

BEELDEN EN MEDEKLINKERS

R.St.: ‘Geleidelijk aan zullen we **uit het schilderen en tekenen het schrijven laten ontstaan**. We zullen dus stapje voor stapje uit de getekende vormen de geschreven vormen laten ontstaan en vervolgens overstappen op het lezen.’ *Opvoedkunst, methodisch-didactisch, 10e voordracht; Stuttgart 1919.*

R.St.: ‘Het is mogelijk doordat je in het **schilderachtige** hetzij **scherpomlijnde** voorwerpen, hetzij **bewegingen** of ook **activiteiten** probeert vast te houden, om op deze wijze bijna alle **consonanten** te ontwikkelen.’ *Opvoeding en moderne cultuur; 9e voordracht, Ilkley 1923.*

R.St.: 'Als je nu het allereerste begin van vogel zegt, vvvv, dan kun je dat opschrijven. Je doet dat zo, dat je dit teken maakt. En dit teken noemen de mensen V.' *Opvoedkunst, methodisch-didactisch, 1e voordracht; Stuttgart 1919.*

R.St.: 'Daarom **gaan wij** hoofdzakelijk **uit van sprookjesachtige verhalen**, maar ook **van verzonnen verhalen die betrekking hebben op de natuur**. Aanvankelijk onderwijzen wij eigenlijk taal noch enig ander vak, maar laten wij eenvoudig de wereld voor het kind in beelden tot leven komen. Een dergelijke vorm van onderwijs sluit het beste aan bij wat vanuit het beeldende tot het lezen en schrijven voert.' *Geestelijke grondslagen voor de opvoedkunst, 5e voordracht, Oxford 1922.*

Uit het schilderen via het tekenen de kapitalen laten ontstaan is een omslachtige methode, geschikt voor kinderen die niet vertrouwd zijn met letters en teksten. Waarschijnlijk had Steiner zulke kinderen voor ogen bij de oprichting van de Waldorfschool in 1919. Het schilderen van letters (kapitalen) en het tekenen ervan kan nu ook nog, niet om tot schrijven te komen, maar als onderwerp van een schilderopdracht. Het schilderen kan dus net zo goed later komen dan het tekenen en het schrijven.

Consonanten (medeklinkers) via activiteiten en bewegingen, maar vooral via sprookjesbeelden (of beelden uit verhalen) aanbrengen is kunstzinnig en waardevol. Deze beelden mogen echter niet te lang bij de lettervorm blijven bestaan. Beelden zijn de aanzet en verdwijnen zo snel mogelijk naar de achtergrond. De vorm van de letter, de naam ervan (bv. ef, gé, ha...) en de uitspraak (ffff, gggg, hhhh...) blijven wél bestaan. Tegelijk met de vorm van de letter als kapitaal moet de leesletter (onderkastletter) gebruikt worden, want deze vorm dient om tot lezen te komen, terwijl vanuit het vormtekenen de handgeschreven letter van het verbonden schrift ontstaat.

VAN LETTERBEELD NAAR TEKST

R.St.: 'Dan zullen we het kind leren overschrijven. We zullen erop letten dat datgene wat het ziet ook in zijn handen 'gaat zitten'. Daardoor

leest het niet met zijn ogen, maar vormt het ook na met zijn handen en weet het dat het alles wat op het bord staat ook zelf zo kan vormen. **Het kind zal dus niet leren lezen zonder dat het met de hand navormt wat het ziet - ook de drukletters.** We moeten ernaar streven dat de gehele mens bij deze activiteit betrokken is.' *Opvoedkunst, methodisch-didactisch, 1e voordracht; Stuttgart 1919.*

Pedagogisch gezien is het niet aan te raden om teksten in kapitalen te laten overschrijven (in feite is dit overtekenen). Ook teksten in kleine drukletters (onderkast- of leesletter) schrijven de kinderen niet over omdat de vorm van de kleine drukletter tot verwarring leidt bij het verbonden schrift. Je laat kinderen pas teksten schrijven – en dan bij voorkeur eigen teksten – als ze het verbonden schrift voldoende beheersen. Het overnemen van het bord van namen en woorden die bij de letterbeelden staan, is ‘tekenen’ en kan dus wel. In een latere fase (eind 1e klas of na de 1e klas) kunnen teksten in verbonden schrift bij wijze van illustratie, wél overgeschreven worden.

ANALYSE

R.St.: ‘Terwijl het kind nog meer van zulke afzonderlijke details leert, gaan we er ondertussen toe over **om hele zinnen op te schrijven** - ongeacht of het kind alle details begrijpt of niet. In deze zinnen zal het kind dan vormen opmerken die het heeft leren kennen, zoals de v van vogel. Het zal daarnaast andere vormen herkennen. Dan zullen we op het bord tekenen hoe de afzonderlijke letters er als drukletters uitzien en op een dag zullen we een lange zin op het bord schrijven en zeggen: Dit hebben de grote mensen nu, doordat ze alle vormen gemaakt hebben zoals wij bij de v van vogel.’ *Opvoedkunst, methodisch-didactisch, 1e voordracht; Stuttgart 1919.*

R.St.: ‘De zin die we opgeschreven hebben, delen we op, en de andere lettervormen die we nog niet uit hun beelden hebben afgeleid, tonen we door de woorden in stukjes te hakken. **We gaan van het geheel naar de delen.** Een voorbeeld: hier staat KOP. Nu leert het kind eerst KOP schrijven, het tekent het gewoon na. En dan splitsen we het woord KOP

in K O P.' *Opvoedkunst, methodisch-didactisch, 1e voordracht; Stuttgart 1919.*

R.St.: 'We ontwikkelen altijd **vanuit het gehele woord de beginletter.**'
R.St. geeft het voorbeeld van B van BEER. Opvoedkunst, methodisch-didactisch, 5e voordracht; Stuttgart 1919.

R.St.: 'Vervolgens wijst men de leerlingen er ook op dat **wat aan het begin van woorden staat ook midden in woorden voorkomt** (voorbeeld de V van Vogel in OVEN). Men schrijft alles eerst met hoofdletters zodat het kind hetzelfde beeld voor zich heeft.'
Opvoedkunst, methodisch-didactisch, 5e voordracht; Stuttgart 1919.

R.St.: 'We moeten **sneller werken** wanneer we een aantal lettervormen hebben afgeleid.'
Opvoedkunst, methodisch-didactisch, 13e voordracht; Stuttgart 1919.

Vanuit het geheel naar de delen (analyse) is een bijzonder goede werkwijze. Maar tegelijk moet er ook geoefend worden op het samenvoegen van de delen tot een geheel (synthese). De synthese verloopt van letters naar woorden en van woorden naar zinnen.

Analyse oefenen met woorden en zinnen louter in kapitalen geschreven is niet zinvol. Dit doe je met zinnen in kleine drukletters (onderkastletters), waarbij de kapitalen alleen gebruikt worden bij het begin van de zin en bij eigennamen.

De analyse van een woord naar de beginletter ervan gebeurt auditief, waarbij de tekening van het gebaar van de letter de visuele ondersteuning is; zoals bijvoorbeeld de koning de vorm van de letter K uitbeeldt. Ook het ontdekken van de letter ín het woord is in de eerste plaats een auditieve activiteit, later gevolgd door de visuele opdracht.

Sneller werken nadat er enkele letterbeelden zijn aangebracht is een noodzaak, maar die snelheid kan eigenlijk vanaf het begin gebeuren. Elke dag een nieuw letterbeeld aanbrenge is zeer goed mogelijk op voorwaarde dat er achteraf voldoende herhaald wordt. In een periode van 2 weken kunnen 10 letterbeelden aangebracht worden, elke letter met een eigen

beeld, wat beter is dan wat Steiner aangeeft, namelijk dat je niet alle letters met een beeld hoeft te verbinden.

RESULTAAT

R.St.: ‘Gaan we hierbij rationeel te werk, dan zullen we in het eerste schooljaar zo ver komen dat het kind in ieder geval op eenvoudige wijze het **een en ander op papier kan zetten wat men voorspreekt of wat het zelf wil opschrijven**. Men houdt het eenvoudig en men zal zo ver komen dat het kind ook **eenvoudige dingen kan lezen**.’ *Praktijk van het lesgeven, 1e voordracht over het leerplan; Stuttgart 1919.*

R.St.: ‘Het gaat er veeleer om dat het kind in dit eerste jaar zo ver komt dat het gedrukte taal niet als iets volstrekt onbekends beschouwt en dat het **zelf in staat is om iets op eenvoudige wijze op te schrijven**.’ *Praktijk van het lesgeven, 1e voordracht over het leerplan; Stuttgart 1919.*

Dit is het minste wat je kunt verlangen van de kinderen op het einde van de eerste klas. Als je goed doorwerkt kunnen kinderen eind 1e klas behoorlijk goed allerlei teksten lezen en kunnen ze zelf teksten schrijven in verbonden schrift. Het ene kind zal teksten met eenlettergrepige woorden lezen, het andere zal geen problemen hebben met meerlettergrepige woorden. In de teksten die ze zelf schrijven kunnen alle soorten spellingproblemen opduiken; het is aan de leerkracht om individueel te helpen en bij te sturen.

R.St.: ‘Probeer om de leesteksten waar mogelijk uit de klassieken of van elders te verzamelen, en **zelf het leesmateriaal samen te stellen**.’ *Menskunde en opvoeding, 4e voordracht; 1921.*

Leesmateriaal voor klassikaal gebruik, gebaseerd op volksverhalen, legenden, sprookjes, fabels – dus op teksten die al enkele eeuwen hun waarde bewezen hebben – is het meest geschikt in de lagere school. Voor individueel lezen kan elk oud of hedendaags kinder- en jeugdboek waardevol zijn, afhankelijk van de ontwikkeling van het kind en de kwaliteit van de tekst.

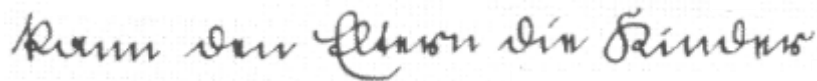
1919 VERSUS 2019

R.St.: 'We moeten de mensen in alle mildheid bijbrengen dat het echt geen zonde tegen de heilige geest van het kind is als het op zijn 8e, 9e jaar nog niet goed lezen en schrijven kan.' *Menskunde en opvoeding, 4e voordracht; Stuttgart 1921.*

Dit kun je 100 jaar na 1919 (stichting van de eerste Waldorfschool in Stuttgart) niet meer doen. Alle kinderen zijn tegenwoordig van jongs af aan vertrouwd met teksten (kranten, tijdschriften, boeken, internet, ondertitels van films, reclame enz.) en staan er dan ook helemaal anders tegenover dan arbeiders- en boerenkinderen in 1919. De meeste hedendaagse kinderen willen en kunnen in de loop van de eerste klas lezen. Je mag echter de kinderen die het nodig hebben meer tijd geven om te leren lezen en schrijven op voorwaarde dat je hen actief ondersteunt en niet wacht tot het vanzelf komt.

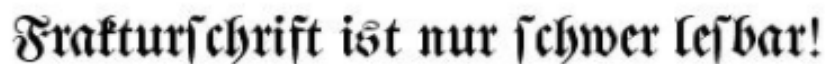
In 1919 (en dit tot 1941) werden de meeste boeken in Duitsland uitgegeven in het Frakturlettertype (de zogenaamde Gotische drukletter), terwijl de kinderen in de Waldorfschool de Latijnse drukletter leerden. Ook dit zal een factor geweest zijn waarmee Steiner rekening hield om te beweren dat kinderen nog niet hoeven te lezen op hun 8e of 9e. Steiner raadde ook aan om de kinderen het verbonden schrift te leren (in vele steinerscholen pas in de 3e klas, nu meestal in de 2e klas), terwijl in alle andere scholen in die tijd de kinderen het Sütterlinschrift leerden.

Voorbeeld van het Sütterlinschrift:

"kann den Eltern die Kinder"

Voorbeeld van het Frakturschrift:

"Frakturschrift ist nur schwer lesbar!"